هەرێمی کوردستان دەبوو لە سالی ١٩٩٢خاوەن دەستووری خۆی بێت.. د. نووری تاڵەبانی

پەسەند کردنی دەستورێکی تایبەت بە هەرێمی کوردستان بەندبوو بە سیستەمی دەستووری و شێوەی حوکمڕانی لە عێراق. دەستوورە لەمەوبەرەکانی عێراق، بە دەستووری ساڵی 1925 ەوە، کە یەکەم دەستووری عێراق بوو، وەزارەتی کۆلۆنیاڵی بەریتانیا ئامادەی کردبوو، پەرلەمانی عێراق لەو ساڵەدا پەسەندی کردبوو، هەروەها دەستوورە کاتییەکانی پاش ساڵی 1956 تا ڕاپەڕینی ساڵی 1991 وەکۆچڕەوە مەزنەکەی، کە (ناوچەی ئارام)ی لێ پەیدابوو ڕژێمی عێراقی ناچارکرد دەزگاکان لە بەشێکی فراوانی باشووری کوردستان بکشێنیتەوە. ئەو بڕیارەی ڕژێم بە مەبەستی ئاژاوە نانەوەبوو لەو ناوچانە، بۆیە بڕیاری سازدانی هەڵبژاردن درا لە لایەن (بەرەی کوردستانی) بۆ دیاری کردنی پەرلەمانێک، تاکو حکوومەت دیاری بکات بۆ بەڕێوەبردنی کاروبار لەو ناوچەیە. لە پێنجی مانگی تشرینی یەکەمی 1992، پەرلەمانی کوردستان سیستەمی فیدراڵی بۆ پاشەڕۆژی عێراق پەسەندکرد ، ئەوەش ڕێگای خۆشکردن بۆ دامەزراندنی قەوارەیەکی سیاسی (دە فاکتۆ)، تێیدا دەزگاکانی دەسەڵاتی ناوەخۆیی و پەیوەندی کردن بە دەرەوە و داکۆکی کردن لە سنووری ئەو بەشە ڕزگارکراوەی کوردستانی پراکتیزە دەکرد، واتە هەموو دەسەڵاتەکانی دەوڵەتی. دەبوو پاش ئەو هەنگاوە هەنگاوێکی قانوونی بەدوادا بێت، بە پەسەندکردنی دەستوورێک بۆ ڕێکخستنی پەیوەندی نێوان دەزگاکانی هەرێم، تاکو هەریەکەیان ئەرک و دەسەڵاتی خۆیان بزانن وهاووڵاتیانیش ئاگاداری ماف و ئەرکەکانیان بن.

کۆمەڵێک لە قانوونناسانی کوردستان داوایان کرد پەلە بکرێت لە دانانی دەستوور بۆ هەرێمی کوردستان، هەتا ئەگەر دەستوورێکی کاتیش بێ، چونکە دەستوور سەرچاوەی هەموو قانوونەکانە، لەوەدا شێوەی حوکمڕانی و چۆنیەتی دابەشکردنی دەسەڵاتەکان و ڕێکخستنیان دیاری دەکرێن. ئەم داواکارییە پشگیرییەکی فراوانی لێدەکرا لە لایەن خەڵکی کوردستانەوە.

لە ناوەڕاستی ساڵی 1992 پڕۆژەی دەستوورێکم بۆ هەرێمی کوردستان ئامادە کرد، لە چاپخانەی زانکۆی سەڵاحەدین چاپکراو دابەشکرا بەسەر ئەندامانی خولی یەکەمی پەرلەمان و میدیا و کۆمەڵێک لە

قانوونناسانی کوردستان، تاکو ڕاو سەرنجی خۆیان سەبارەت بە بنەما و ناوەڕۆکەکەی دەربڕن. پێشنیاز و سەرنجی بەشێک لە قانوونناسان پڕۆژەکەی دەوڵەمەندتر کرد، پاشان پڕۆژەکە پاش دەستکاریکردنی بەپێی ئەو بۆچوون و سەرنجانە، خرایە بەردەستی دەزگایەکی قانوونی ڕەسمی، کە ئەندام بووم تێیدا بەناوی (دەستەی قانوونی باڵا)، تا لێی بکۆڵێتەوە و پەسەندی بکات. ئەو دەزگا قانوونییە پڕۆژەکەی بە شێوەیەکی ڕەسمی خستە بەردەست حکوومەتی هەرێم و پەرلەمانی کوردستان، بە ئومێدی تەماشاکردنی لە لایەن (لێژنەی قانوونی) لە پەرلەمان بۆ پەسندکردنی. باری سیاسی لەو سەردەمە لە عێراق و لە ناوچەکە زۆر ئاڵۆز بوو. هێزەکانی ڕژێم ئابلوقەی بەشێک لە شار و شارۆچکەکانی دابوو هەڕەشەی دەکرد ناوچەکە داگیر بکاتەوە. فڕۆکە سەربازییەکانی ئەمریکا و بەریتانیا، کە لە تورکیاوە ئاگاداری ناوچەکەیان دەکرد، لەگەڵ چەسپاندنی کیانێکی سیاسی بۆ کورد نەبوون. وەزیرانی دەرەوەی دەوڵەتانی ناوچەکە بە بەردەوامی کۆدەبوونەوە بۆ هەوڵی خنکاندنی ئەو کەرپە تاکو نەکەوێتە سەرپێ. پڕۆژەی دەستوورەکە بۆ ماوەی پتر لە دە ساڵ لێی نەپێچرایەوە، بەڵام لەو ماوە درێژەدا کەسانێکی زۆر لە ناوەوە و دەرەوەی کوردستان داوای دانانی دەستووریان بۆ ئەو بەشە ڕزگارکراوەی کوردستان دەکرد.

لە مانگی تشرینی دووەمی 2002 پەرلەمانی کوردستان پڕۆژەی دەستوورێکی پەسەند کرد، بەڵام وەک (پڕۆژە) مایەوە، بەندەکانی لەسەر بنەمای پڕۆژەکەی ساڵی 1991 داڕێژرابوون، بەڵام کەم و کورتی تێدابوو.

لە نیسانی ساڵی 2003 ڕژێمی بەعس ڕووخا، ساڵێک باشتر قانوونی بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراق بۆ ماوەی گواستنەوە پەسەندکرا، کە وەکو دەستوورێکی کاتی تەماشا دەکرا. ئەو پڕۆژە دەستوورەی لە مانگی تشرینی دووەمی 2002 پەسەندکرابوو، جگە لەوەی کەم وکورتی تێدابوو، نەدەگونجا لەگەڵ باری تازەی عێراق و کوردستان، بۆیە پێشنیازی چاوگێڕانەوەم بەو پڕۆژەیە کرد. لەسەرەتای مانگی تشرینی یەکەمی 2003 لەگەڵ لێژنەی قانوونی لە پەرلەمانی کوردستان کەوتینە چاوگێڕانەوە بەو پڕۆژەیە، لە پاش چەند کۆبوونەوەیەک، لە 22ی کانوونی یەکەمی هەمان ساڵ (پڕۆژەیەکی چاککراو) ئامادەکرا، بەدوا شێوەی خرایە بەردەستی سەرۆکایەتیی پەرلەمانی هەرێمی کوردستان، بەڵام هیچ کارێکی لەسەر نەکرا لەلایەن پەرلەمانەوە.

قانوونی بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراق بۆ ماوەی گواستنەوە، لە ماددەی 53دا سیستەمی فیدراڵی بۆ عێراق قبوڵ کردبوو و دانی نا بە هەرێمی کوردستان نابوو لە چوارچێوەی ئەو سنوورە ئیدارییەی لە 19ی

ئاداری 2003 لەژێر دەسەڵاتی حکوومەتی هەرێم بوو. لە بەندی 54ی هەمان ئەو قانوونەدا دانرابوو بۆ دەزگاکانی هەرێم، بەتایبەتی حکوومەت و پەرلەمان و دەزگاکانی دادوەریی، بۆیە پەرلەمانی کوردستان دەیتوانی بەردەوام بێت لەسەر جێبەجێ کردنی ئەرکەکانی سەرشانی، کە قانووندانان و دەستکاریکردنی قانوونەکان بوو تا ئەو دەمەی دەستوورێکی هەمیشەیی بۆ عێراق پەسەند دەکرێت. پەرلەمانی هەرێمی کوردستان لەو ماوەدا چەند قانوونێکی پەسەندکردو جێبەجێ کران لە لایەن دەزگاکانی هەرێمەوە. قانوونی کاتی بەڕێوەبردن چەند مەرجێکی دانابوو دەبوو ڕەچاو بکرێن لەلایەن پەرلەمانی هەرێم لەکاتی دانانی قانوونی تازە. ئەو مەرجانە لە بەندی 25 و پەرەگرافی (د) بەندی (43)ی هەمان ئەو قانوونە ئاماژەیان بۆ کرابوو. کەواتە پەرلەمانی هەرێم دەیتوانی هەموو جۆرە قانوونێک پەسەند بکات، بەمەرجێک پێچەوانەی ئەو دوو مەرجە نەبن. ئەو دوو بەندە تایبەت بوون بە سیاسەتی دەرەوە و داکۆکی کردن لە عێراق و دامەزراندنی هێزی چەکداری. لەو دوو بەندەدا دەسەڵاتی دی بە حکوومەتی ناوەند درابوو پەیوەندیان بە داڕشتنی سیاسەتی دارایی گشتی و دەرهێنانی دراو و ڕێکخستنی گومرگ و بازرگانی لەگەڵ دەرەوەو دانانی بودجەی گشتی بۆ عێراق، لەگەڵ ئەو کارانەی پەیوەندیان بە بانکی ناوەندیەوە هەبوو، هەروەها کاروباری ڕێکخستنی (مەقاییس و ئەوزان). لەبارەی سامانە سرووشتیەکانەوە، سامانی هەرێم و ناوچەکانی دیکەی عێراق، دەرهێنانیان دەبوو بە هاوکاری وسەرپەرشتی دەزگاکانی حکوومەتی ناوەند بێت. کاروباری پەیوەندیدار بە دەوڵەتنامە (جنسیە) وبەڵگانە وپەناهەندە، لە دەسەڵاتەکانی حکوومەتی ناوەند بوون. لەو پڕۆژە دەستوورەی بۆ هەرێمی کوردستان ئامادەکرابوو هەموو ئەو دەسەڵاتانە بە حکوومەتی ناوەند درابوون، بەڵام دەسەڵاتێکی زۆر بە دەزگاکانی هەرێمی کوردستان درابوون، بۆیە دەبوو ڕێکبخرێن و شێوەی بەکارهێنانیان دیاری بکرێت لە دەستووری هەرێمی کوردستاندا. لە ڕاستیدا پەسەندکردنی دەستوور بۆ هەرێمی کوردستان لەلایەن پەرلەمانی هەرێمی کوردستان لە دەسەڵاتی خۆیدابوو، چونکە ئەو پەرلەمانە هەتا بەپێی قانوونی کاتی بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراق، ئەو مافەی بەو پەرلەمانە دابوو، چونکە دیتوانی قانوون پەسەند بکات تا ئەو ڕۆژەی دەستووری هەمیشەیی بۆ عێراق پەسەند دەکرێت، بەمەرجێک ئەو قانوونە بە پێچەوانەی بەندی 25 و پەڕەگرافی (د)ی 43 نەبێ.

دەستنیشانکردنی مافەکانی گەلی کوردستان لەو پرۆژەدا دەبووە چەسپاندنیان و پشگیریی بە گروپی کوردستانی لەناو (ئەنجومەنی نیشتیمانی عێراق)، کە دەیتوانی جەخت بکات لەسەر داواکاریەکانی

گەلی کوردستان لە دەستووری هەرێم دەستنیشان کرابوون.
بەچوونێکی تر هەبوو پێی باش بوو پەسەندکردنی دەستوور بۆ هەرێمی کوردستان دوابخرێت بۆ پاش پەسەندکردنی دەستووری هەمیشەیی عێراق. ئەم بۆچوونە هۆیەکەی سیاسیی بوو نەک قانوونی، چونکە سەرچاوەکەی باری سیاسیی بوو لە عێراق و ناوچەکە، وایان دەزانی پەسەندکردنی دەستوور بۆ هەرێم لەو کاتەدا بە کارێکی جوداخوازیی دەدرایە قەڵەم! بە بۆچوونی ئەو کەسانەی بەوجۆرە بیریان دەکردەوە چاکتربوو چاوەڕێی دەستووری عێراق بکرێت تا بزانین لەوێدا چی دەدرێ و چی قبووڵ ناکرێت، هەموو سەنگی کورد دەخرایە ناو یەک سەبەتەوە، کە (ئەنجومەنی نیشتیمانی عێراق) بوو، ئەگەر لەوێدا کارەکان یەکلایی نەکرابانەوە لە بەرژەوەندیی گەلەکەمان، لەو شەڕە دەستوورییە بۆ دەڕاوی دەچووینە دەرەوە. لە راستیدا چاکتربوو کورد لە چەند بەرەیەکدا ئەو شەڕە بکات، لە (پەرلەمانی کوردستان) وەکو نوێنەری شەرعی خەڵکی کوردستان، مافەکانی گەلەکەمان لە دەستووری هەرێم بچەسپێنن و داوابکریت ئەو مافانە لە دەستووری عێراق دەستنیشان بکرێن. دەبێ ئەوەش لەبیر نەکرێت سەنگی خولی دووەمی پەرلەمانی هەرێمی کوردستان قوڕستربوو لە خوڵی یەکەمی، وەکو دەزگایەکی شەرعیی تەماشا دەکرا، چونکە لە ئاکامی هەڵبژاردنێکی شەرعییەوە دیاری کرابوو وبەپێی قانوونێکی عێراقی و لەژێر چاودێریکردنی دەزگای عێراقی ونێودەوڵەتیدا هەڵبژێردرابوو، حکوومەتی عێراق و دەوڵەتان و دەزگاکانی نێودەوڵەتی نەیاندەتوانی گوێ شل نەکەن بۆ داخوازییەکانی.
دەستووری هەرێم داواکارییەکانی گەلی کوردستانی تێدا دیاری کرابوون، دەبووە شیرێکی تیژ بە دەست گروپی کوردستانی لەناو (ئەنجومەنی نیشتیمانی عێراقی)، چونکە لە بڕگەی (ج)ی بەندی 61ی قانوونی بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراق بۆ ماوەی گواستنەوە، ماف بە دانیشتوانی دوو لەسەر سێ لەسێ پارێزگاکانی عێراق درابوو، ئەگەر پڕۆژەی دەستووری عێراق ڕەت بکرێتەوە، پەرلەمانی کوردستان، کە نوێنەری سێ پارێزگا بوو، دەیتوانی ئەو پڕۆژەی دەستوورە بۆ عێراق ئامادە دەکرێت و مافەکانی گەلی کوردستانی تێدا نەبن، ڕەت بکاتەوە.
گروپی کوردستانی لەناو (ئەنجومەنی نیشتیمانی عێراقی) هەموو دەمێک دەیتوانی ئەم چەکە بخاتە بەرچاو ئەو لایەنانەی قایل نەدەبوون بە مافەکانی گەلی کوردستان. کورد دەبوو “شەڕی” دەستووری لەسەر هەموو بەرەکاندا بکات، لەناو (پەرلەمانی عێراق)، لەناو (پەرلەمانی هەرێم) وبەهاوکاریی بزوتنەوەی رێکخراوە سیاسی و مەدەنییەکانی کوردستان و دەستانی کورد لە دەرەوە، کە هەموویان دەیانتوانی فاکتەری چاک بن لەم “شەڕە” دەستوورییە ڕەوایەدا، تا هەموو

مافەکانی گەلەکەمان، بەمافی دیاری کردنی چارەنووسەوە، لە دەستووری هەرێم و دەستووری عێراقدا بچەسپێن.